

– Chernigov : Tipografiia Gubernskogo Zemstva, 1899. – 320s.

18. Potii N.M. Rozvytok zemskoi pochatkovoi osvity v Chernihivskii gubernii (1865–1919rr.): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Nataliia Mykolaivna Potii. – Chernihiv, 2011. – 272s.

19. Pravlenie. K uchashchim v narodnykh shkolakh Chernigovskoi gubernii // ChZN. – 1916. – № 7. – S. 12–13.

20. Protokol // ZSChG. – 1903. – № 2. – S. 17–23.

21. Rusov A. Opisanie Chernigovskoi gubernii / A. Rusov. – Chernigov: Tipografiia gubernskogo zemstva, 1899. – T. II. – 327s.

22. Soveshchaniye uchashchikh v zemskikh nachalnykh narodnykh uchilishchakh Surazhskogo uyezda // ZSChG. – 1909. – № 6. – S. 98–109.

23. Chekhov M.V. Narodnoe obrazovaniye v Rossii v 60–xgg. XIX veka / M.V. Chekhov. – M.: Knigoizdatelstvo “Polza” V. Antiki K., 1912. – 224s.

24. Ya. M. Obshchestvo vzaimnogo vspomoshchestvovaniia uchashchikh i uchivshikh v nachalnykh narodnykh shkolakh Chernigovskoi gubernii / Ya. M. // ChZN. – 1915. – № 2. – S. 6–7.

Potii N. M., Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer at the Department for Social Sciences and the Methods of Their Teaching, Ushinsky Chernihiv Regional Institute for Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine, Chernihiv), nataliapoty@gmail.com

Activities of the Chernihiv Province Teachers' Mutual Aid Society in the Late 19th and Early 20th Centuries

The article is dedicated to the activities of the Chernihiv Province Teachers' Mutual Aid Society from 1899 to 1917. On the basis of source analysis, the systematization and classification of facts the main fields of the Society's work have been defined and the results of its activities have been summarized. It is stated that the Teachers' Mutual Aid Society made the greatest progress in the educational fields: it opened two boarding houses for girls and boys, who were receiving secondary education, helped the teachers' children to get educated, organized lectures and excursions for the teaching staff, assisted by organization of professional development courses and opening of libraries. Financial support and loans were provided to teachers on a permanent basis, though only a limited number of persons were entitled to receive them. Despite its long-term efforts the Society could not arrange for teachers' sanatorium treatment, but it took part in providing health care services to teachers who were military veterans. In spite of the lack of funds, the aftermath of war and the volatile political situation, the Society succeeded in playing an important role in the improvement of teachers' living conditions.

Keywords: Teachers' Mutual Aid Society, Chernihiv Province, zemstvo, fields of activity.

Потій Н. Н., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры общественных дисциплин и методики их преподавания, Черниговский областной институт последипломного педагогического образования им. К. Д. Ушинского (Украина, Чернигов), nataliapoty@gmail.com

Деятельность общества взаимопомощи учителей Черниговской губернии (конец XIX – начало XX вв.)

Характеризуется деятельность общества взаимопомощи учителей Черниговской губернии с 1899 по 1917 г. Выявляются основные направления работы общества на основании анализа содержания источников, систематизации и классификации фактического материала, обобщаются результаты деятельности общества. Было установлено, что общество взаимопомощи учителей достигло наибольших результатов в просветительском направлении: открыло два общежития для девочек и мальчиков, которые получали среднее образование, предоставляло помощь детям учителей для обучения; организовывало для педагогов лекции, экскурсии, способствовало проведению курсов, открытию библиотек. Также учителям предоставлялась материальная помощь и займы, хотя получить их имело возможность небольшое количество человек. Длительные усилия общества по организации лечения учителей в санаториях не принесли успеха, но оно приняло участие в оказании медицинской помощи учителям-воинам. Несмотря на ограниченные материальные возможности и негативное влияние сложной военно-политической ситуации в стране, общество взаимопомощи учителей сыграло значительную роль в улучшении жизни педагогов.

Ключевые слова: общество взаимопомощи учителей, Черниговская губерния, земство, направления деятельности.

* * *

УДК 37(09)(477.51–21)“1840/1875”

Торубара А. О.
аспірантка кафедри історії та археології України,
Чернігівський національний педагогічний
університет ім. Т. Г. Шевченка
(Україна, Чернігів), alechka_home@mail.ru

Ніжинський юридичний ліцей князя Безбородька як осередок юридичної освіти і науки (1840–1875 рр.)

Висвітлено правові засади функціонування Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька, особливості організації навчального процесу, комплектування науково-педагогічних кадрів, схарактеризовано провідних викладачів цього навчального закладу та їхній науковий доробок.

Ключові слова: Ніжинський юридичний ліцей, навчальний процес, професор, студент.

Ніжинська вища школа, засновано з ініціативи відомих російських можновладців українського походження братів Безбородьків, значною мірою прислужилася розвитку вітчизняної освіти, науки і культури. 29 липня 1805 р. імператор Олександр I підписав указ про заснування в Ніжині Гімназії вищих наук, але втілити його в життя вдалося лише у вересні 1820 р., коли новостворений навчальний заклад гостинно відкрив свої двері для дворянської молоді Лівобережної України. Ніжинська вища школа зазнала неодноразових трансформацій, зумовлених як об'єктивними причинами, так і суб'єктивними факторами. Відтак, у 1832 р. Гімназію вищих наук було реорганізовано у Фізико–математичний ліцей, який не виправдав покладених на нього сподівань і, у свою чергу, в 1840 р. був перетворений в Юридичний ліцей. Цей навчальний заклад залишив помітний слід в історії, а його вихованці знайшли застосування своїм знанням у галузі судочинства, державного управління та місцевого самоврядування. Але діяльність Ніжинського юридичного ліцею досі не була об'єктом спеціального дослідження, відтак не визначено його місце в системі середніх і вищих навчальних закладів, не з'ясовано специфіку професорської корпорації та студентської спільноти, не схарактеризовано навчально–матеріальну базу.

Першу спробу висвітлення діяльності Юридичного ліцею здійснили автори колективних праць з історії Ніжинської вищої школи, які побачили світ у другій половині XIX ст. Характерна їх риса полягала в персоніфікованому підході до предмета дослідження, адже йшлося про створення життєписів директорів і провідних професорів цього навчального закладу [17]. Виняток становили студії І. Сребницького, який відтворив основні етапи розвитку Ніжинського ліцею кн. Безбородька [27; 28; 29].

На сучасному етапі діяльність Юридичного ліцею в контексті історії Ніжинської вищої школи досліджує Г. Самойленко [24]. Значний інтерес становлять документальні публікації російського науковця А. Єгорова з історії ліцеїв як своєрідного різновиду навчальних закладів [13; 14; 15].

Загалом аналіз наукової літератури засвідчив, що дослідники з'ясували тільки окремі аспекти історії Ніжинського юридичного ліцею і дали лише загальну характеристику діяльності цього навчального закладу.

Актуалізована джерельна база складається з документального комплексу, який можна розподілити

на декілька груп. До першої з них належать *нормативно-правові документи*, які визначали правове поле діяльності вищих навчальних закладів Російської імперії і, зокрема, Ніжинського юридичного ліцею [25; 26]. Другу групу використаних джерел становлять *діловодні матеріали* [16; 18; 19; 20], які дозволяють скласти уявлення про організацію навчально-виховного процесу. До третьої групи можна віднести *статистичні джерела*, зокрема, списки викладачів та студентів Ніжинського юридичного ліцею [6; 7; 8]. Четверту групу складають *нарративні джерела*, передусім описи щорічних урочистих актів, а також спогади сучасників [1; 10; 11; 12]. Опрацьовані джерела дозволяють висвітлити практично всі аспекти діяльності Ніжинського юридичного ліцею в контексті розвитку вищої школи на терені Лівобережної України в XIX ст.

24 квітня 1840 р. був виданий указ імператора Миколи I про реорганізацію Фізико-математичного ліцею кн. Безбородька “в видах улущення настоящего состояния Лицея и доставления оному больших средств к успешному образованию юношества, приготавливающегося в гражданскую службу”. Того ж таки дня був затверджений статут Юридичного ліцею, згідно з яким він мав готувати фахівців у галузі практичної юриспруденції. Склад кафедр свідчить про те, що цей заклад мав виключно практично-спеціальний характер. Так, за винятком енциклопедії законодавства, в Ліцеї не викладалось жодної науково-теоретичної дисципліни з царини права. Навчання, по суті, зводилось до засвоєння студентами Зводу законів, у відповідності з яким було створено чотири фахові кафедри: енциклопедії законодавства та державного права (I, II, III та IX томи Зводу законів); законів про фінанси та статуту казенного управління (IV–VIII томи Зводу законів); законів громадянських, загальних, прикордонних та державного благоустрою (X, XI, XII томи Зводу законів); законів поліцейських та кримінальних із судовим (XIII, XIV, XV томи Зводу законів).

Крім того, для викладання загальноосвітніх предметів були створені 3 кафедри: російської історії та статистики; теорії поезії та російської словесності; богослів'я. У Ліцеї також викладалися французька та німецька мови.

Загалом, навчальна програма Ліцею передбачала вивчення таких предметів: догматичне і моральне богослів'я; церковне право; енциклопедія законодавства; державне право; закони казенного управління і повинностей; цивільне право; закони державного благоустрою; поліцейські закони; кримінальне право; загальна та російська статистика; російська історія; російська словесність; французька і німецька мови [15, с. 57].

Крім того, при Ліцеї була створена гімназія “как приуготовительное к поступлению в Лицей заведение”. Вона знаходилась у приміщенні Ліцею, підпорядковувалась його дирекції та утримувалась за державний кошт “в размере 5828 рублей в год” [27, с. 15]. Основне завдання гімназії полягало в підготовці учнів до вступу в Ліцей та “доставлении способов приличного воспитания”.

Повний курс навчання в Ліцеї становив 3 роки й поділявся на 6 семестрів. Студент переводився з курсу

на курс, якщо середній бал був вищим трьох, а двійки допускались по одному з додаткових предметів [3, арк. 10 зв].

Для випуску з чином XII класу необхідно було одержати з основних предметів середній бал 4 і з кожного предмету окремо не менше 3, а з додаткових – середній бал з кожного предмету не менше 3. Для випуску з чином XIV класу існували такі ж вимоги, як при переводі з курсу на курс [3, арк. 11]. У разі вступу на військову службу випускники Ліцею прирівнювались до випускників університетів. Студенти, які закінчили “с успехом” курс в Ліцеї, приймались без екзаменів на I курс університетів, а на старші курси – після складання відповідних екзаменів.

Студенти Юридичного ліцею походили здебільшого з Чернігівської, Полтавської та сусідніх губерній, закінчили гімназії або, у деяких випадках, духовні семінарії. За свідченням сучасника, в Ліцеї “веяло хорошим, здоровым духом ... Хороший, тесный кружок товарищей, отсутствие педантизма и стеснений со стороны преподавателей ... – все это чрезвычайно благотворно действовало на лицейскую молодежь и вносило в среду ее ту цельность и гармонию, которая так редко встречается между новейшей учащеюся молодежью. При этих благоприятных условиях внутренней жизни Лицея, между лицеистами сильно была развита страсть к занятиям литературой, и эти занятия увлекли многих впоследствии на литературное и ученое поприще” [22, с. 350]. Молодь виховувалась у дусі поваги до корпоративних цінностей. У документах і спогадах сучасників немає жодної згадки про бешкети або конфлікти між студентами і викладачами. Щоправда, згодом ситуація змінилася внаслідок закриття у 1863 р. Лицейського пансіону й відмови від форменого одягу.

Ніжинський юридичний ліцей мав належну навчально-матеріальну базу. Він успадкував велику бібліотеку, якою за додаткову платню завідував один з професорів [35, арк. 23 зв]. У тематичному відношенні книгозбірня була напрочуд розмаїтою, що зумовлювалось неодноразовими перетвореннями Ліцею. Переважали книги з богослів'я, філософії, правознавства, загальної та російської історії, статистики, математики, природничих наук, медицини, мовознавства, словесності. Щороку бібліотечний фонд поповнювався на 80–110 найменувань книг, які закуповували у вітчизняних та зарубіжних видавців. Згодом, у 1857 р. було створено окрему студентську бібліотеку [33, арк. 29].

У Ліцеї існували також предметні кабінети. У фізичному кабінеті у 1842 р. знаходилось близько 110 приладів, а також моделі парової винокурні, жнивarki та 2 плуги [33, арк. 30–30 зв]. У мінералогічному кабінеті у 1840 р. налічувалось 700 мінералів [4, арк. 21]. Ще близько 2000 мінералів у 1862 р. передав попечитель Ліцею Г. Кушельов–Безбородько [36, арк. 2]. У зоологічному кабінеті в 1841 р. було представлено понад 1000 екземплярів комах, птахів, ссавців [4, арк. 21]. У 1850 р. граф Г. Кушельов–Безбородько подарував Ліцею колекцію, що складалась з 200 зображень тварин [5, арк. 24–25].

Першу згадку про колекцію з 66 монет та медалей у мюнц-кабінеті Ніжинського фізико-математичного

ліцею містить звіт міністра народної освіти графа С. Уварова за 1837 р. [23, с. 7]. Після створення Юридичного ліцею колекція постійно поповнювалась з різних джерел: бронзову медаль подарував Ліцею обер-прокурор Святішого Синоду граф М. Протасов, срібну медаль – надвірний радник П. Клобуков. До 25-річчя навчального закладу почесний попечитель граф О. Кушельов-Безбородько 1845 р. подарував Ліцею свою нумізматичну колекцію, яка складалась з понад 440 монет та медалей. У 1872 р. його син граф Г. Кушельов-Безбородько передав Ліцею ще кількасот медалей та монет разом зі спеціальними меблями, відтак, у травні 1874 р. у мюнц-кабінеті нараховувалось вже 1139 експонатів.

Важливу роль у навчально-виховному відіграла картинна галерея, яку в 1845 р. з нагоди 25-річчя Ніжинської вищої школи подарував почесний попечитель граф О. Кушельов-Безбородько. Вона складалась з 175 творів живопису вітчизняних і зарубіжних художників XVI–XIX ст., кількість яких фактично не змінилась до переформатування навчального закладу у Історико-філологічний інститут.

23 січня 1851 р. Міністерство народної освіти затвердило “Інструкцію директору Ліцею князя Безбородька”, що регламентувала його діяльність. Директор очолював Раду Ліцею, до якої входили також інспекторий викладачі. До її компетенції належали організація навчально-виховного процесу; розподіл академічного навантаження; розгляд методики викладання, запропонованої викладачами; проведення іспитів та урочистих актів [25, с. 1259].

До 10 студентівна трьох курсах Ліцею перебували на повному пансіоні, решта навчались власним коштом, сплачуючи 14 р. 29 коп. сріб. за право на навчання. Право користуватись навчально-матеріальною базою ліцею було поширено і на учнів гімназії, кращі з яких вступали до Ліцею на пільгових засадах.

Протягом 1840–1855 рр. посаду директора Ліцею та гімназії обіймав Х. Екеблад. Після його відставки близько 2 років директором був М. Могилянський – згодом помічник попечителя Київського навчального округу, попечитель Одеського навчального округу і член ради Міністерства народної освіти. Упродовж наступних 10 років (1856–1866 рр.) посаду директора займав Є. Стеблін-Камінський, згодом Віленський губернатор. У 1866–1869 рр. директором Ліцею був Є. Гудима, а у 1870–1875 рр. М. Чалий. Директор головував на засіданнях Ради, займався господарською діяльністю, здійснював представницькі функції. З-поміж директорів Ліцею особливо виділявся Є. Стеблін-Камінський [30, с. 88–89], завдяки якому Ліцей став важливим осередком розвитку освіти й культури в регіоні.

Професорів обирала Рада Ліцею з осіб, які мали ступінь магістра. Статут у такий спосіб окреслював їхні обов’язки: “1) в полном, правильном и благонамеренном преподавании своего предмета; 2) в точном и достоверном сведении о ходе и успехах в ученом мире наук, им (професором) преподаваемых, 3) в неупустительных заседаниях в совете” (§45). Навчальне навантаження професора становило не менше 8 годин на тиждень [35, арк. 22зв].

Незважаючи на категоричну вимогу Статуту, далеко не всі професори Ліцею мали науковий ступінь магістра. У цьому сенсі Ніжинський ліцей не становив жодного винятку – натоді далеко не всі викладацькі посади в університетах були зайняті особами, що мали наукові ступені. Втім, загальний рівень викладачів Ліцею був достатньо високим, а деякі з них залишили помітний слід в історії вітчизняної освіти, науки і культури.

Так, філолог М. Тулов протягом 1840–1853 рр. викладав у Ліцеї теорію поезії та історію російської словесності. Значною популярністю користувався його підручник “Руководство к познанию родов, видов и форм поэзии” (К., 1853) [9, с. 306].

У 1845–1850 р. у Юридичному ліцеї викладав М. Бунге, згодом відомий учений і державний діяч. Яскраву характеристику ніжинського періоду його життя і діяльності залишив його сучасник: “Н. Бунге весьма расширил теоретическую часть своего предмета любимой им политической экономией и сумел скоро сделать сухой прежде предмет одним из самых любимых студентами... Молодой, страстно любящий науку и просвещение, Н. Бунге принес в Нежин начала европеизма и интереса к явлениям западно-европейской жизни и науки... Он приглашал своих учеников отдохнуть за чайным столом, где обыкновенно поднимались оживленные разговоры, которых учитель превращался в самого близкого старшего товарища, умевшего поднимать своих младших слушателей до уровня собственных понятий и стремлений, без малейшего давления авторитетностью своих познаний и положения” [2, с. 75–76].

Протягом 1853–1868 рр. у Ліцеї викладав історик І. Лашнюков. “Как преподаватель, Лашнюков, – відзначив його біограф, – должен занять место в ряду лучших деятелей своего времени по огромному воспитательному влиянию, которое имел на молодежь. В лицее Лашнюков занимал первостепенную роль... Лашнюков не был краснобаем, но он одарен был силою пробуждать к мысли даже опустившиеся и ленивые умы...” [31, с. 411]. Помітне місце у тогочасній історіографії посіла його книга “Пособие к изучению русской истории методом критическим”.

Викладачам Ніжинського ліцею належить значний внесок у розвиток юридичної науки. Так, професор А. Циммерману 1845 р. захистив у Київському університеті св. Володимира магістерську дисертацію “О состоянии городских обывателей России до конца XVI столетия”, а його наступник професор М. Затиркевич у 1875 р. – магістерську дисертацію “О влиянии борьбы между народами и сословиями на образование строя Русского государства в домонгольский период”.

Професор кафедри цивільного права П. Даневський у 1857 р. видав у Петербурзі книгу “Об источниках местных законов некоторых губерний и областей России” [17, с. 121]. Наукова спільнота також схвально зустріла посмертно видану у 1870 р. у Києві працю професора кафедри цивільного права І. Пилянкевича “История философии права”.

Науковий доробок професора кафедри кримінального права І. Максимовича складала ґрунтовні студії “Речь о развитии идеи преступления по

смыслу памятников русского законодательства” (К., 1845) та “Об уголовных наказаниях в России” (К., 1853) [30, с. 284].

Помітний слід у розвитку юриспруденції та політичної економії залишив професор кафедри казенного управління М. Бунге, який у 1847 р. захистив магістерську дисертацію “Исследование начал торгового законодательства Петра Великого”. Згодом він опублікував цілу низку наукових праць і навчальних посібників, зокрема “Об изменении юридических отношений в России вследствие предстоящего преобразования крепостного права” (1858), “Банковые законы и банковая политика” (1874), “Полицейское право. Государственное благоустройство” (1877) та ін.

Його наступник на кафедрі казенного управління В. Незабинтовський після захисту у 1852 р. магістерської роботи “О податной системе в Московском государстве со времени установления единой державы до введения подушного оклада Петром Великим” видав книгу “Учение публицистов о межгосударственном владении” (К., 1863) [2, с. 475]. Вже після смерті вченого у 1884 р. побачила світ його праця “Очерк системы казенных доходов в России со времени императора Петра Великого до кончины императрицы Екатерины II”. Високий авторитет В. Незабинтовського у колі науковців засвідчило видання у 1884 р. його “Собрания сочинений” за редакцією А. Романовича–Славатинського, здійснене згідно з рішенням Ученої ради Київського університету св. Володимира.

Однак наприкінці 1850–х рр. Ліцей почало лихоманити. У періодичній пресі час від часу з’являлись публікації про необхідність його реформування [24, с. 97]. У 1859 р. Рада Ліцею підготувала відповідний проект, але у ньому йшлося тільки про розширення кола предметів, що викладались за рахунок дисциплін, які вивчались на юридичних факультетах університетів, та внесення деяких змін до статуту. Цей проект передбачав виділення додаткових коштів для Ліцею і саме тому, напевне, не був утілений в життя.

У підготовленій Міністерством народної освіти 1867 р. “Записке о необходимости преобразования лицеев Демидовского и князя Безбородко” йшлося про те, що внаслідок невизначеності статусу і недосконаліх навчальних планів з них “не выходят ни хорошие камералисты, ни юристы”. Стверджувалось, що “в самом устройстве этих заведений таятся причины их упадка. Действительно, лицеи наши не имеют доселе никакого определенного, ни научного, ни практического значения; они занимают какое-то среднее место между университетами и гимназиями” [16].

Ця ж думка практично дослівно була викладена в “Обзоре деятельности ведомства Министерства народного просвещения за 1862–1864 гг.”: “Заведения эти [Демидовский в Ярославле и князя Безбородко в Нежине] занимают какое-то среднее место между университетами и гимназиями и не принадлежат вполне ни к разряду средних, ни к разряду высших учебных заведений. Естественным следствием этого является поверхностность образования, делающая лицеи в

нынешнем их виде заведениями совершенно бесполезными” [14, с. 91].

Водночас було висловлено низку пропозицій з приводу реформування Ніжинського ліцею: перетворити його у факультет Київського університету Св. Володимира; створити на його базі реальне або агрономічне училище; ліквідувати Ліцей і використати благодійні пожертви князя Безбородька для утримання стипендіатів у інших навчальних закладах.

Усі, крім останнього, варіанти потребували значних коштів, одержати які, годі було і сподіватись. Відтак міністр народної освіти, О. Головнин схвалив проект реформування Ліцею, що був запропонований 7 грудня 1865 р. почесним попечителем цього закладу графом О. Кушельовим–Безбородьком. Він передбачав передачу усіх приміщень, бібліотеки та іншого майна Ліцею кн. Безбородька місцевій гімназії [30, с. 32].

Але новий міністр народної освіти Д. Толстой побачив у цьому проекті порушення волі засновника і призупинив чергове реформування Ліцею. Водночас він наголошував на “крайне бедственном”, “беотрадном”, “безысходном” становищі Ліцею.

Зрештою 7 травня 1874 р. Д. Толстой направив до Державної Ради пропозицію щодо перетворення Ліцею князя Безбородька в Історико–філологічний інститут.

13 вересня 1874 р. Державна Рада розглянула це питання. У рішенні, зокрема, зазначалось: “Осуществление этой мысли может, без сомнения, принести благотворные результаты, удовлетворив до некоторой степени и притом с наивозможно меньшим обременением Государственного казначейства, постоянно ощущаемой у нас повсеместно потребности в хорошо подготовленных учителях” [19, с. 1]. Водночас Д. Толстой заявив, що план перетворення Ліцею готувався за активної участі безпосереднього спадкоємця заповідувачів – попечителя Ліцею графа О. Мусіна–Пушкіна.

20 листопада 1874 р. Державною Радою було ухвалено постанову “О преобразовании Лицея князя Безбородко в городе Нежине в Историко–филологический институт князя Безбородко” [14, с. 107].

1 січня 1875 р. останній директор Ліцею М. Чалий вийшов у відставку. Натомість на посаду директора Історико–філологічного інституту був призначений ординарний професор, доктор слов’янсько–руської філології М. Лавровський, який і завершив реорганізацію Ліцею в Інститут.

Загалом Юридичний ліцей відіграв помітну роль у розвитку освіти й підготовці фахівців–працівників. З його стін вийшли 34 випуски – 838 осіб, близько половини яких узяли безпосередню участь у запровадженні в життя судової реформи 1864 р. Серед вихованців Ліцею було чимало відомих діячів освіти, науки і культури: поет, перекладач і видавець М. Гербель, поет, байкар і публіцист Л. Глібов, поет, публіцист і громадський діяч Ф. Богушевич, історик і педагог І. Лашнюков, історик і культуролог В. Горленко та ін.

Правонаступником і спадкоємцем Юридичного ліцею став Ніжинський історико–філологічний інститут князя Безбородька, який відіграв важливу роль у розвитку вітчизняної освіти, науки і культури.

Список використаних джерел

1. Акт Лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии, состоявшийся 1849 года июня 22 дня. – К., 1849. – 222 с.
2. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834–1884) / Сост. под ред.: В. С. Иконников. – Киев : Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – 860 с.
3. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. – Ф.1353. – Оп. 1. – Спр. 238. – 13 арк.
4. Там само. – Спр. 339. – 22 арк.
5. Там само. – Спр. 419. – 57 арк.
6. Гербель Н. Список должностным лицам Лицея князя Безбородко, состоящим ныне на лицо / Н. Гербель // Лицей князя Безбородко. – СПб., 1859. – Отд.2. – С. 146–147.
7. Гербель Н. Список студентов, окончивших курс в Лицее князя Безбородко со времени преобразования его из математического до настоящего времени / Н. Гербель // Лицей князя Безбородко. – СПб., 1859. – Отд.2. – С. 155–162.
8. Гербель Н. Список студентов, окончивших курс в Лицее князя Безбородко со времени преобразования его из математического факультета в юридический до настоящего времени / Н. Гербель // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – Отд.2. – С. CXLVI–CLXXXVI.
9. Гербель Н. М. А. Тулов / Н. Гербель // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – Отд.2. – С. 305–311.
10. Годичный торжественный акт в Лицее князя Безбородка и Нежинской гимназии, бывший 4 сентября 1860. – К., 1860. – 30 с.
11. Годичный торжественный акт в Лицее князя Безбородка и Нежинской гимназии, бывший 4 сентября 1868. – К., 1868. – 28 с.
12. Годичный торжественный акт в Лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывший 4 сентября 1869. – К., 1869. – 39 с.
13. Егоров А. Д. Демидовский юридический лицей; В 2 ч. / А. Д. Егоров. – Иваново, 1994. – Ч.1–2. – 311 с.
14. Егоров А. Д. Лицей князя Безбородко / А. Д. Егоров. – Иваново, 1994. – 130 с.
15. Егоров А. Д. Лицеи России: (Опыт ист. хронологии) : в 5 кн. / А. Д. Егоров. – Иваново, 1994. – Кн.2. – 129 с.
16. Записка о необходимости преобразования лицеев Демидовского и Князя Безбородко. – СПб., 1867. – 1096, 66 с.
17. Лицей князя Безбородко и Гимназия высших наук. – СПб., 1881. – 666 с.
18. О преобразовании лицея князя Безбородко в городе Нежине в Историко-филологический институт князя Безбородко // Журнал Министерства народного просвещения. – 1875. – Февраль. – С. 50–54.
19. О преобразовании Лицея князя Безбородко в городе Нежине. – СПб., 1874. – 10 с.
20. О преобразовании Лицея князя Безбородко в Нежине. – СПб., 1874. – 54 с.
21. Обзор деятельности ведомства Министерства народного просвещения и подведомственных ему учреждений в 1862, 63 и 64 годах (с приложениями). – СПб., 1865. – 331, 382 с.
22. Полевой П. Н. В. Гербель / П. Полевой // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – Отд. 2. – С. 344–356.
23. Самойленко А. Г. Краткий очерк истории нумизматического собрания учреждений Нежинской высшей школы / А. Г. Самойленко, С. Ю. Зозуля, М. В. Потапенко // Описи нумизматического собрания учреждений Нежинской высшей школы середины XIX – первой трети XX вв. – Нежин: НГУ им. Гоголя, 2013. – С. 7–9.
24. Самойленко Г. В. Юридичний лицей (1840–1875) / Г. В. Самойленко // Ніжинська вища школа (1820–1995). – Ніжин, 2000. – С. 93–118.
25. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Царствование императора Николая I 1825–1855 гг. – СПб., 1876. – Т.2. Отделение 2. – 1352; 12; 105; 48 с.
26. Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения за 1871–1873 гг. – СПб., 1881. – Т.5. – 1322; 73; 32 с.
27. Сребницкий И. А. Очерк из истории лицея князя Безбородко (1832–1875). – Нежин, 1895. – 39 с.
28. Сребницкий И. А. Лицей князя Безбородко / И. А. Сребницкий // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – С. 110–132.
29. Сребницкий И. А. Очерки из истории Лицея князя Безбородко (1832–1875) / И. А. Сребницкий // Известия Историко

– филологического института. – 1895. – Т. 15. – С. 3–39 (2 пар.).

30. Толбин В. Е. П. Стеблин–Каминский / В. Толбин // Лицей князя Безбородко. – СПб., 1859. – С. 88–89.
31. Троцина К. И. В. Лашнюков / К. Троцина // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – Отд. 2. – С. 408–413.
32. Троцина К. И. Максимович / К. Троцина // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – Отд. 2. – С. 283–284.
33. ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.9. – Спр. 1. – 683 арк.
34. Там само. – Оп.22. – Спр. 428. – 15 арк.
35. Там само. – Оп.22. – Спр. 581. – 114 арк.
36. Там само. – Оп.87. – Спр. 3790. – 26 арк.

References

1. Akt Liceya knyazya Bezborodko i Nezhinskoj gimnazii, sostoyavshijsya 1849 goda iyunya 22 dnya. – K., 1849. – 222 s.
2. Biograficheskij slovar' professorov i prepodavatelej Imperatorskoj Universiteta sv. Vladimira (1834–1884) / Sost. pod red.: V. S. Ikonnikov. – Kiev: Tip. Un–ta Sv. Vladimira, 1884. – 860 s.
3. Viddil zabezpechennia zberezhenosti dokumentiv Derzhavnoho arhivu Chernihivskoi oblasti v m. Nizhyni. – F. 1353. – Op. 1. – Spr. 238. – 13 ark.
4. Tam samo. – Spr. 339. – 22 ark.
5. Tam samo. – Spr. 419. – 57 ark.
6. Gerbel' N. Spisok dolzhnostnym licam Liceya knyazya Bezborodko, sostoyashhim nynie na lico / N. Gerbel' // Licej knyazya Bezborodko. – SPb., 1859. – Otd.2. – S. 146–147.
7. Gerbel' N. Spisok studentov, okonchivshix kurs v Licee knyazya Bezborodko so vremeni preobrazovaniya ego iz matematicheskogo do nastoyashhego vremeni / N. Gerbel' // Licej knyazya Bezborodko. – SPb., 1859. – Otd.2. – S. 155–162.
8. Gerbel' N. Spisok studentov, okonchivshix kurs v Licee knyazya Bezborodko so vremeni preobrazovaniya ego iz matematicheskogo fakul'teta v yuridicheskij do nastoyashhego vremeni / N. Gerbel' // Gimnaziya vysshix nauk i Licej knyazya Bezborodko. – SPb., 1881. – Otd.2. – S. CXLVI–SLXXXVI.
9. Gerbel' N. M. A. Tulov / N. Gerbel' // Gimnaziya vysshix nauk i Licej knyazya Bezborodko. – SPb., 1881. – Otd.2. – S. 305–311.
10. Godichnyj torzhestvennyj akt v Licee knyazya Bezborodka i Nezhinskoj gimnazii, byvshij 4 sentyabrya 1860. – K., 1860. – 30 s.
11. Godichnyj torzhestvennyj akt v Licee knyazya Bezborodka i Nezhinskoj gimnazii, byvshij 4 sentyabrya 1868. – K., 1868. – 28 s.
12. Godichnyj torzhestvennyj akt v Licee knyazya Bezborodka i Nezhinskoj gimnazii, byvshij 4 sentyabrya 1869. – K., 1869. – 39 s.
13. Egorov A. D. Demidovskij yuridicheskij licej; V 2 ch. / A. D. Egorov. – Ivanovo, 1994. – Ch.1–2. – 311 s.
14. Egorov A. D. Licej knyazya Bezborodka / A. D. Egorov. – Ivanovo, 1994. – 130 s.
15. Egorov A. D. Licei Rossii: (Opyt ist. xronologii): V 5 kn. / A. D. Egorov. – Ivanovo, 1994. – Kn.2. – 129 s.
16. Zapiska o neobxodimosti preobrazovaniya liceev Demidovskogo i Knyazya Bezborodka. – SPb., 1867. – 1096, 66 s.
17. Licej knyazya Bezborodka i Gimnaziya vysshix nauk. – SPb., 1881. – 666 s.
18. O preobrazovanii liceya knyazya Bezborodka v gorode Nezhine v Istoriko filologicheskij institut knyazya Bezborodka // Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshheniya. – 1875. – Fevral'. – S. 50–54.
19. O preobrazovanii Liceya knyazya Bezborodka v gorode Nezhine. – SPb., 1874. – 10 s.
20. O preobrazovanii Liceya knyazya Bezborodka v Nezhine. – SPb., 1874. – 54 s.
21. Obzor deyatel'nosti vedomstva Ministerstva narodnogo prosveshheniya i podvedomstvennyx emu uchrezhdenij v 1862, 63 i 64 godax (s prilozheniyami). – SPb., 1865. – 331, 382 s.
22. Polevoj P. N. V. Gerbel' / P. Polevoj // Gimnaziya vysshix nauk i Licej knyazya Bezborodka. – SPb., 1881. – Otd.2. – S. 344–356.
23. Samojlenko A. G. Kratkij ocherk istorii numizmaticheskogo sobraniya uchrezhdenij Nezhinskoj vysshjej shkoly / A. G. Samojlenko, S. Yu. Zozulya, M. V. Potapenko // Opsi numizmaticheskogo sobraniya uchrezhdenij Nezhinskoj vysshjej shkoly serediny XIX – pervoj treti XX vv. – Nezhin: NGU im. Gogolya, 2013. – S. 7–9.
24. Samojlenko H. V. Yurydychnyi litsei (1840–1875) / H. V. Samojlenko // Nizhynska vyshcha shkola (1820–1995). – Nizhyn, 2000. – S. 93–118.
25. Sbornik postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosveshheniya. Carstvovanie imperatora Nikolaya I 1825–1855 gg. –

SPb., 1876. – Т.2. Otdelenie 2. – 1352; 12; 105; 48 s.

26. Sbornik rasporyazhenij po Ministerstvu narodnogo prosveshheniya za 1871–1873 gg. – SPb., 1881. – Т.5. – 1322; 73; 32 s.

27. Srebnickij I.A. Oчерк iz istorii liceya knyazya Bezborodko (1832–1875). – Nezhin, 1895. – 39 s.

28. Srebnickij I.A. Licej knyazya Bezborodko / I.A. Srebnickij // Gimnaziya vysshix nauk i Licej knyazya Bezborodko. – SPb., 1881. – S. 110–132.

29. Srebnickij I.A. Oчерки iz istorii Liceya knyazya Bezborodko (1832–1875) / I.A. Srebnickij // Izvestiya Istoriko – filologicheskogo instituta. – 1895. – Т.15. – S. 3–39 (2 pag.)

30. Tolbin V. E.P. Steblin Kaminskij / V.Tolbin // Licej knyazya Bezborodko. – SPb., 1859. – S. 88–89.

31. Trocina K. I.V. Lashnyukov / K.Trocina // Gimnaziya vysshix nauk i Licej knyazya Bezborodko. – SPb., 1881. – Otd.2. – S. 408–413.

32. Trocina K. I.Maksimovich / K.Trocina // Gimnaziya vysshix nauk i Licej knyazya Bezborodko. – SPb., 1881. – Otd.2. – S. 283–284.

33. TsDIAK Ukrainy. – F. 707. – Op. 9. – Spr. 1. – 683 ark.

34. Tam samo. – Op. 22. – Spr. 428. – 15 ark.

35. Tam samo. – Op. 22. – Spr. 581. – 114 ark.

36. Tam samo. – Op. 87. – Spr. 3790. – 26 ark.

Torubara A. O., Postgraduate Department of History and Archaeology of Ukraine Chernihiv National Pedagogical University Shevchenko (Ukraine, Chernihiv), *alechka_home@mail.ru*

Nizhyn Prince Bezborodko Law Lyceum as a center of law education and science (1840–1875)

The article considers the legal basics of Prince Bezborodko Law Lyceum activity, peculiarities of educational process organization, providing research and pedagogical personnel; it also characterizes institution's leading teachers and their scientific achievements.

Keywords: Nizhyn Law Lyceum, educational process, professor, student.

Торубара А. А., аспирантка кафедри історії та археології України, Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка (Україна, Чернігів), *alechka_home@mail.ru*

Нежинский юридический лицей князя Безбородко как центр юридического образования и науки (1840–1875 гг.)

Освещены правовые основы функционирования Нежинского юридического лицея князя Безбородко, особенности организации учебного процесса, комплектования научно-педагогических кадров охарактеризованы ведущие преподаватели этого учебного заведения и научные наработки.

Ключевые слова: Нежинский юридический лицей, учебный процесс, профессор, студент.

* * *

УДК 94(477)929.52“1914/1917”

Чорноіваненко І. В.

аспірантка кафедри всесвітньої історії та історіографії,
Херсонський державний університет
(Україна, Херсон), *inna_chorn1989@ukr.net*

ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРГІЯ БАЛТАЗАРОВИЧА ТА МАРІЇ ОЛЕКСАНДРІВНИ СКАДОВСЬКИХ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Розглянуто діяльність Сергія Балтазаровича та Марії Олександрівни Скадовських напередодні і в роки Першої світової війни. Показано процес знайомства та одруження, перебування на державній службі С. Б. Скадовського, роботу М. О. Скадовської щодо влаштування культурного життя міста Скадовська. На прикладі історії проведення залізної колії до Скадовська показано вплив подій 1914–1918 рр. на реалізацію одного із проєктів С. Б. Скадовського.

Ключові слова: подружжя Скадовських, Перша світова війна, Скадовськ, організація лазарету, Південна Україна.

В роки Першої світової війни представники дворянства були задіяні в різних галузях життя військового часу. Поряд з продовженням традиційних сферах (служба, благодійницька діяльність) з'являються нові форми роботи. Вибір можливих шляхів реалізації

залежав від громадянської позиції, ставлення до подій, що відбувалися. Досвід роботи конкретних знатних родин демонструє поведінку дворянства в умовах нестабільності та потрясінь.

Завданням статті є визначення напрямів діяльності дворянського подружжя Сергія Балтазаровича та Марії Олександрівни Скадовських напередодні та в роки Першої світової війни.

Діяльність подружжя Скадовських в роки війни не була предметом спеціальних досліджень. Херсонський краснавець Марина Борисівна Тарасова вперше окреслила діяльність Марії Олександрівни в ролі сестри милосердя [1].

Марія Агнеса–Єлизавета Олександрівна Шліппе та Сергій Балтазарович Скадовський (1867–1917) походили з впливових статних родів. Батьком Марії був Олександр Карлович Шліппе (1842, Москва–1909, там же) перебував на державній службі: був дійсним статським радником, Камергером Двору Його Імператорської Величності, маршалком дворянства Верейського повіту Калузької губернії, депутатом Московських земських зборів. Мати – Єлизавета Іванівна Фальц–Фейн (1849, Єлизаветівка 1910, Санкт–Петербург), була сестрою Едуарда Івановича Фальц–Фейна.

Сергій Балтазарович Скадовський (1863–1918) також мав дворянське походження. Народився в с. Скадовка, був хрещений у Херсоні. Балтазар Якович мав 13 тис. дес. землі в Дніпровському повіті Таврійської губернії та займався конярством. Мати, Марія Павлівна Підпалова, закінчила Одеський інститут благородних дівчат з відзнакою [2, с. 13].

Історію одруження Марії Олександрівни та Сергія Балтазаровича знаходимо у спогадах внука, Бориса Сергійовича Скадовського. На час одруження С. Б. Скадовський був почесним членом Херсонської губернської опіки дитячих притулків (1886 р.), кандидатом на посаду маршалка дворянства Дніпровського повіту Таврійської губернії (1887 р.) [3]. Спочатку С. Б. Скадовський мав відносини з Лідією Едуардівною Фальц–Фейн (1870–1937), сестрою Фрідріха Едуардовича, засновника заповідника Асканія–Нова. Необхідно зазначити, що Лідія “навчалася в Харкові, звідки повернулася з університетським дипломом і титулом красуні міського конкурсу” [4].

Однак згодом увагу Сергія Балтазаровича привернула Марія Олександрівна. Навесні 1887 р. вона разом з матір'ю перебувала у Сімферополі. Приводом до візиту в місто стало проведення кінських перегонів між власниками великих кінських стаєнь [5]. Так і розпочалася їхня історія кохання.

26 лютого 1888 р. вони одружилися. Родина Шліппе сповідувала лютеранство [5, с. 55], родина Скадовських була православною. Для вінчання молоді обрали православну церкву Костянтина і Олени при Костянтинівському межовому інституті в Москві. Запрошеною на весілля була, зокрема, Ольга Августівна Чорно'ятова (1837–1895) [6]. Її чоловік, Ілля Микитович (1822–1879), був професором Петровської землеробської Академії, членом Вільного економічного товариства [7]. В особистому архівному фонді Чорно'ятових збереглося відповідне запрошення на